

Fülei-Szántó Endre:

A hungarológia helye és szerepe a tudományok és a művelődéspolitikai rendszerében

1. Az elnevezéssel kapcsolatos kérdések

A hungarológia szinonimája a magyarságtudomány. A magyarosabb megnevezésnek hazánkban volt és van intézményi háttere. Hogy mit is takar a magyarságtudomány, milyen diszciplínák milyen hierarchiában fonódnak benne össze, annak eldöntéséhez más, mélyebb alapfogalmak tisztázása is szükséges. Ilyen például a nép, a nemzet, a magyar állam stb. Talán egy csapással vágjuk szét a gordiuszi csomót, ha a hungarológiát a magyar kultúra tudományának tekintjük. A kultúra fogalmának ugyancsak vannak változatai, ám nagyjából megfelel annak a rendezett ismerethalmaznak, amely a művelődés folyamatára és annak egy-egy korszakbeli állapotára vonatkozik. Ha viszont ezt az utóbbi meghatározást fogadjuk el, nehézségek merülnek fel: hol húzzuk meg a nyelvi-nemzeti határvonalakat a művelődés folyamatán belül.

Tudjuk, a nemzeti identitás problémája nem könnyű, és korántsem tisztázott fogalom. A történelem – többek között – egyének és csoportok asszimilációs folyamatait is magában foglalja. Vagy azt tarthatjuk magyarnak, aki ezt a nyelvet és műveltséget „fogyasztja”, bármi is legyen a véleménye önmagának a hovatartozásáról vagy pedig a szubjektív-tudati szférára hivatkozva azt tekintjük magyarnak, aki magát annak vallja.

A magyarságtudomány, a nemzetkarakterológia, esetleg a nemzeti szociálpszichológia évtizedeken keresztül tiltott területek voltak. Maga a nemzetfogalom is túlnőtt a 19. századi kereteken. A világ humanistáinak érzékenysége a kisebbségi-nemzetiségi sors iránt felvetette a hatékony és kultúrateremtő nemzetiségi irodalmak, tudományosságok stb. hovatartozandóságát is. A valamikor szilárd terminusoknak gondolt fogalmak elhalványultak. (Patriotizmus, nacionalizmus, internacionalizmus, kognacionalizmus, szupracianalizmus, kozmopolitizmus stb.). Ezek között egyik másik kifejezetten káros és veszélyes irányzat fogalmi szülöttje volt, de a tudomány csak „sine ira et studio” vizsgálódhatik. Munkahipotézisként tehát a hungarológiát, a magyarságtudományt a magyar művelődés és műveltség elméleti és alkalmazott stúdiumának tekintjük.

2. A magyarságtudomány ismeretelméleti státusa

Az ismeretelmélet” és a tudományelmélet (noetika, apisztemológia) hagyományosan a filozófián belül helyezkedik el. Az egyes filozófiai rendszerek világmagyarázatától függően bizonyos stúdiumok az elméleti bölcsélet keretén belül maradtak, mások kiszorultak onnan és szaktudományá váltak (pl. etika, esztétika, jogfilozófia, logika stb.).

Ebben a tanulmányban nem célravezető szorosán meghúzni a bölcsélet tudományának határait, hiszen nem az elvontság különböző szintjeit vizsgáljuk, hanem inkább még olyasmit is bele kell foglalnunk, ami csak alapkérdéseiben osztozik a filozófiával, még ha egyébként önálló szaktudományként is működik.

A társadalom és a tudomány egyre szorosabb összefonódása, a görög „theoriész heineken”, a „pure science” lassú eltűnése a tudomány intézményes világából azt eredményezte, hogy egyrészt az alaptudományok számtalan alkalmazása született meg, amelyek azonban mégis csak tudományok (ipargazdaságtan, belgyógyászat stb.), másrészt a tudományok – mintegy egymásutáni – vertikálisan szemléltethető sorában „horizontális közös területek”, interdiszciplínák alakultak ki. Ezek azonban maguk is sokfélék lehetnek. Bizonyos értelemben mindig is léteztek (nyelvföldrajz, fizikai hangtan, pénztörténet, biokémia stb.). A mai időköt az jellemzi, hogy sokkal több ilyen interdiszciplína alakult ki, sokszor nem is csak két stúdium ötvöződéséből. Ugyanakkor az alap- és az alkalmazott tudományok között is születtek „vertikális interdiszciplínák”. Ha ugyanis a kettőt egymás fölött elhelyezkedő síkoknak tekintjük, akkor az ötvözött új jelenség mindkét síkból magába foglalhat problémátartományokat (génsebészet, nyelvoktatási metodika, paleolingvisztika, munkaerőtervezési prognosztika, meteorológia stb.). Tipikus (házánkban is ismert) példa több tudomány egy jelenségre összpontosított kérdésfelvetéseinek egyesítésére a pedológia (gyermektudomány), amelynek olyan kiváló képviselője volt, mint Kemény Gábor. A személyi kultusz merev tudománypolitikája ugyan kiiktatta e stúdiumot a kutatások köréből, ám a mai divatos ifjúságtudomány például hasonló szerkezeti megfontolásokon épül fel. A modern tudományosság – és itt nem a szcientizmust propagáljuk – a szükségletek adta jelenséget ragadja ki, azt helyezi el noetikai keretben. Ezt a keretet azonban mégis csak ismernie kell. Igaz ugyan, hogy az igaz/téves merev ellentétpárjának háttérbe szorulásával tekinthető a tudomány történeti folyamata egy állandóan növekvő, vagy akár egy törések vonalain áthaladó információnövekedésnek, még ha ezt egy ökonómiai metafora a növekedés (wealth) sugallja is. A F. Kuhn-féle paradigmaváltást is figyelembe kell vennünk, amikor tárgykörünkről elmélkedünk.

A hungarológia tehát mindenképpen gyűjtőfogalom, olyan összegző stúdium, amely sok külön, a magyar étellel, kultúrával kapcsolatos diszciplínát foglal magába. Ezeknek a rész tudományoknak egymáshoz való viszonyulása a magyarságtudományon belül több változatot tesz lehetővé. Elméleti kerete például wundtíanus szellemben is meghatározható, de akár egy modern kommunikációs-antropológiai struktúrában is.

Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a hungarológia az alaptudományok közé tartozik, alkalmazott diszciplínává intézményes keretben fejleszthető, ám az alaptudományok szférájában összegző tudomány, amelynek változatait a szelektív szintézis teremti meg.

3. A szelektív szintézis két dimenziója

A megválasztott terminusoknak megfelelően a magyarságtudomány sok más tudományból merít: a nyelvészet, néprajz, művészettudomány, történelem stb. területéről kell kihalásítanunk részterületeket. A valamennyi szempontból megvizsgált hungarológiai téma tehát több tudomány szintézise. A szintézist az egyes tudományok kérdésfelvetéseinek a szelekciója előzi meg.

Ugyanakkor érdemes és helyes egy matematikai-nyelvészeti szimbólum bevezetése: a folyamat és az állapot kettősségének szem előtt tartása. A karteziánus koordináta-rendszer, vagy akár a saussure-i diakronia/szinkronia fogalompáros előnyösen alkalmazható a magyarságtudományon belül is. A folyamat mindig a történeti oldala a vizsgált dolognak, a folyamat valamely pontján felvett metszete pedig a szinkronia, egy adott korszak „magyarságállapota”. Elemezhetjük tehát pl. a 16. század Magyarországnak, magyar életének törvényszerűségeit, de kutathatjuk a tárgyi és szellemi néprajz több évszázadot átfogó történetét is. A pontos arányok szerkesztése úgy történik, hogy jó taxonómiával válogatunk, mely tudományoknak van lényeges mondanivalója a hungarológia számára.

Felvethetné valaki azt a kérdést, hogy miért nem tekintjük egyszerűen néprajznak, vagy akár művelődéstörténetnek a teljes területet. Nos, a magyarságtudomány szellemi szerkezetének többféle aránytípusa képzelhető el, amelyekre később kitérünk. Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a hungarológián belül szinkronia és diakronia, sőt tegyük hozzá prognosztikai-futurologiai diakronia is szerepelhet, és ez vonatkozhat az egyes „tisztá rész tudományokra”, a különböző interdiszciplínákra vagy összegző stúdiómokra is. Az egyes hungarológiai alapváltozatok tehát abban fognak különbözni egymástól, hogy melyik stúdium (néprajz, irodalom, nyelvészet stb.) kerül a centrumba, és ahhoz milyen fontossági sorrendben kapcsolódik a többi.

4. Elméleti nehézségek a tárgykörök kutatásában

Amint arra már az előzőekben utaltunk, az alapfogalmak viszonylagossága megnehezíti a szilárd konstrukciót (a nemzeti identitás, a nemzetfogalom, az areális elhelyezkedés, a szellemi kultúra századonkénti megítélésének, vagy még pontosabban művelődési periódusonként való megítélésének nehézségei stb.). A jelenlegi dolgozatban a nehézségek közül csak egy néhányat emelünk ki, és ezeknek a tüzetes vizsgálatával foglalkozunk, és nem vállalkozunk az „összes lehetséges nehézség” totális felsorakoztatására.

a) Folytonosság és törésvonalak

Különösen a történelem művelése függ a fenti fogalompáros értelmezésétől, de valamennyire kihat mindez egyéb historikus ágakra is, és ha nincs világos állásfoglalás, akkor folytonos újraértékeléssel kell számolnunk. Azért elemezzük itt a folyamatmodellt, a diakróniát, a történetiséget, mert ez feltétele bármilyen szinkron elemzésnek is. A történelem korszakolása már önmagában is nehéz, és időről időre megváltozik, de mennyivel nehezebb ez a „megszakadt pontok”, a törések vonatkozásában.

Nem kívánunk a pozitivista vagy az ideologikus történelemszemlélet, történelemírás problémáival foglalkozni, de azt nyugodtan kijelenthetjük, hogy a társadalmi rendszerváltozások, a hatalmi szférák átcsoportulása esetében mindig megsérül a „sine ira et studio” elve, és ezen kívül még információpusztulás is történik. Csak az egyéni szenvedélyek, sérelmek és elfogultságok elmúlása vagy eltompulása teszi lehetővé a közel vagy a távoli múlt valóságos értékelését. De túl az értékelésen a kihagyás, az információs mellőzés, az agyonhallgatás stratégiája szintén információpusztuláshoz vezet. Ez olyan mesterséges „tabuteremtés”, amely a lezajlott diktatórikus korszak enyhülése, liberalizálódása esetén is sokáig megmarad. A mai magyar irodalomtörténet például nem biztosít folytonosságot az 1945. év előtti korszakéval. Nem sok a tabu, de még mindig akad, azok is lassan telítődnek, újra és újra felfedeznek régen nagyon is ismert írókat és költőket, de a mai művelődési palettán még vannak hiányhelyek. Ilyen például Szabó Dezső Elsodort falu-ja és még néhány műve, amelyeknek legalább olyan hatásuk volt a maguk idejének egyes áramlataira, mint Németh Lászlónak. Többek között ez is oka annak, hogy hiányos az Ady-képünk, nem ismerjük a falu-kérdéskör eredetét, és zavarosan ítéljük meg a transzilvanizmus áramlatának forrásait. Hozhatnánk erre a jelenségre még egy sereg példát. A „jegyzetelt” publikáció is hasznosabb, mint a tabuteremtő. Herczeg Ferenc hosszú „elhallgatása” ugyancsak ezt bizonyítja, de vannak még egyéb adósságok is (Bibó Lajos, Sértő Kálmán, Tormay Cecil stb.). Ha azonban ezt minden területre kiterjesztenénk, és elemeznénk, bármelyik tudományág vagy akár állami funkció, intézmény akkori helyzetét, megdöbbenően látnánk, hogy milyen hatalmas fehér foltok vannak azon a szellemi térképen, amely a két világháború közötti kurzus idejét ábrázolja. Ha a művelődés szférájában a történelmi visszpillantás nem teszi lehetővé a folytonosságot, ha tabuk villannak fel különböző területeket, akkor ennek szociálpszichológiai hatása az az „óvatos megközelítés”, a „tartózkodó értékelés”, az idézetek keresése, a „vörös farok hozzáillesztés” lesz, amely még ma is jellemez néhány írásművet. A teljes tárgyilagosság nem illúzió, legalábbis az erre való törekvés nem.

b) A nemzeti függetlenség és limitjei

A történelem már említett korszakolása, az egyes periódushatárok gyakran esnek egybe a társadalmi rendszer megváltozásával. A másik ilyen korszakzáró és korszaknyitó határeseemény a háború, amely rendszerint még akkor is új korszakot eredményez, ha maga a társadalmi rendszer nem változik meg az érintett országban.

Vannak azonban egyéb korszakhatárok is, lassú fejlődés eredményeként kialakult lényeges változások, a szövetségi rendszerben bekövetkezett változás, valamelyik területen történő hirtelen bekövetkező hanyatlás. Nem célunk ebben a dolgozatban a történelemfilozófia elvontabb problémáit tárgyalni, de bizonyos hungarológiai problémák esetében ez elkerülhetetlen. A nemzeti függetlenség viszonylagos fogalom, a történeti-politikai tapasztalat része, mégis világos és félreérthetetlen. A szövetségi rendszerek állandóan változó kaleidoszkópjában alakul ki egy nemzeti politika ereje, rátermettsége. A vezérhatalom azonban, még ha nem is került vele a társország akár átmeneti, hódoltsági formába sem, bizonyos fokig meghatározza a „kollektív viselkedést”, a sajtó, a napi kultúra, a tananyagok és az emberi attitűdök mikéntjét. Bizonyos fokig azonban a kisebb államok is determinálják a vezérhatalom cselekvési körét. A hatalmi helyzetek logikai tartalma nem nagyon redukálható egzakt és világos etikai alapkategóriákra. Végső magjuk általában érzelmi jellegű. Az érzelmek pedig szorosan összefüggenek a kor uralkodó eszméivel.

Olyan nemzeti függetlenség tehát aligha van, amelynek ne kellene sok egyéb érdekre „tekintettel lenni”. A nemzeti és a külső, a társadalmi és belső problémák mindezt még módosítják. Kialakul egy függőségi rendszer, amely közvetlen vagy közvetett, nyílt vagy rejtett, és igen sok fokozata van. A történész tehát, ha a nemzeti múltat vizsgálja, jól teszi, ha kellő nyomatékkal figyel az egyes korszakok függőségi rendszerében elfoglalt helyünkre. Vannak régi vagy újabb korok, amikor egy etnikum, egy nemzet, vagy egy állam – a három nem mindig esik egybe – paradigmatis csúcsra ér, más népek mintája, eszménye lesz, de ennek elmúlásával még „sokáig élhet” ebből, vagy éppen súlyosabb függőségbe kerülhet. Az is közismert tétel pl., hogy a románoknak mindig volt „politikai érzékük”, úgy javítandó ki, hogy mindig volt politikai kultúrájuk mintegy az angol, az olasz vagy francia politika mintájára. Ebbe nagyon belejátszik a Dunai Fejedelemségek fanarióta korszaka, a Portától való (de bizantikus közvetítéssel kialakított) függősége. A számtalan eseményszerkezetben való viselkedés szinte ösztönösen alakult ki. A politikai kultúra fölénye bizonyos függőségi állapotban is meglehet, amire jó példa Erdély bethlengábori korszaka, mai szóval egy csatlósállam nemzetközi súlyú politikai „hatalommá” való felemelkedése. Ugyanez vonatkozik a műveltségre is, vagy akár a vallási türelem példáira.

A különböző függőségi rendszerekben való élet a későbbi korok történészei számára a hovatartozási preferenciák problémáit veti fel. A több mint negyvenéves szocialista korszakban pl. a magyar történészek munkáiban felfedezhető egy török preferencia, mostanában viszont inkább a Szekfű-féle Habsburg-preferencia kerül előtérbe. Ám sok ilyen régi probléma (monarchia vagy dunai konföderáció, angol vagy német barátság a második világháborúban, vagy akár Szent István alapító-e vagy elfojtója a hamisítatlan magyarságnak stb.) állandóan időszerű marad. Ha a történész elkötelezetten pozitívista, akkor csak az események kauzális hierarchiáját állítja fel, értékelés nélkül. Ezt sokan lehetetlennek tartják.

c) A nemzeti társadalmi rendszer nyitottsága vagy zártsága

Ennek a problémának kettős vetülete is van. A magyarság történelmében mennyire szólhatunk róla zártan, más államoktól való függőségtől eltekintve, vagy mennyire kell a magyarság kérdéseit tárgyalva, egyszerre tüzetesen figyelembe venni a kelet-európai államokat, a régi német államalakulatokat, a halványan fel-felcsillanó nyugati orientációt stb. Nem arról van szó, hogy bárki is tagadná a szoros összefüggést a legkülönbözőbb európai és olykor nem is csak európai államokkal, ám a kutatásnak természetesen elhatárolással, a körvonalak megvonásával kell kezdődnie, és mintegy feldolgozási modellben kell feltárnia az adott korszak eseményeit, így például elképzelhető olyan helyzet, amikor magáról az

országról alig esik szó, annyira függ egy másiktól, és ezért inkább arról a másiktól kell írni (pl. a Bach-korszak intézményrendszere). A történelmi preferenciák kérdése végeredményben szociálpszichológiai téma. Nem más, mint kognitív stratégiák olyan arányú feltárása, amelyeken belül inkább a hiedelmekre vagyunk tekintettel és nem annyira esetleg igazolt véleményre. Mindennek a mélyében meghúzódik egy soha nem tárgyalt „elavult módszer”, a statisztikai teljesség módszere. Hogy a magyar középosztály a második világháborúban milyen arányokban oszlott németbarát és nyugatbarát csoportokra, ennek van egy nagyon durva és felületes megközelítése: az iparmágnások és az általuk befolyásolt csoportok angolbarátok voltak, a földbirtokos réteg pedig németbarát volt. Ez így számosságában nem elemezhető, hiszen nem tudunk egy „mindenkire kiterjedő mélyinterjú-sorozatot” produkálni, amely erre választ adna. A másik gyakori hiba (az irodalomtörténetben is), hogy egy-egy dokumentálható személyi véleményt (író véleményét műveiről, politikus visszaemlékezéseit stb.) szilárdnak és változatlanok tart az utókor historikusa. A történelem régebbi korszakaihoz – ez pedig ex asse hermeneutikai kérdés – sokszor pontosabban nyúlhatunk az emberről tudott pszichológiai ismeretek birtokában, mint egykorú leírások alapján. Azok csak a tényeket és az igazolható eseményeket rögzítik. A nemzet, a nép történelmét tehát nyitott és zárt rendszerek egymásutánjának foghatjuk fel. De ez a nyitottság és zártság kapcsolatos az adott etnikum belső kompaktságával vagy szétdaraboltságával is, hiszen a náció és a régió szinte örök pólusok a mindennapi életben is. Van például egy jól nyomon követhető törvényszerűség a nagy emberek megítélésében. A „vélt hiányfaktor” pl. erőteljesen mobilizálja az akarati energiákat és gyakran meghaladja azon személyiségek sikereit, akikben ez a hiányérzés soha nem volt meg. Ez a rekompenzáció törvénye. Ami nincs, azt úgy pótolom, hogy még többet szerzek belőle, mint kellene. Jó példa erre az angol Disraeli miniszterelnök, aki a 19. században Gladstone liberális politikájával szemben imperialista elveket vallott. A történelem tragikumája, hogy öntudatos angol és öntudatos izraelita magatartása nyomán olyan elveket hirdetett meg, amelyeket a századvegi francia antiszemitizmus tűzött zászlajára, és közvetve ezek az elvek hatoltak be a német nemzeti szocialista ideológiába is, bármennyire hézagos és esetleges is volt az.

Hazánkban a „regionalizmus”, a „provincializmus” sokak előtt fenyegető veszélye az érvényesülésnek. Megmutatkozik ez a szokásrendszerekben, az étkezési, gazdálkodási és olykor az öltözési szokásokban is, de főleg a diglosszia jelenségében. A nagyon erős tájnyelv (például a csángó) részben elszigetel, szűkebb körben azonban lelkesít.

Mi a magyar? Nem egy könyv, könyvfejezet címe ez. Tegyük fel másként a kérdést: hogy melyik tájon él az „igazi magyar”? A regionális elfogultságok teljesen természetesek. Az azonban például, hogy a Partium lakója a székely embert manipulálhatónak tekinti és nem nagyon értékeli, hogy a székely önmagában gyakran egyetemes emberi értékeket ismer fel, hogy a sváb falvakban és az értelmiség nagy részében a székelyek megemlézése abszolút pozitív, igen jó példa az előbbire.

A dunántúli típus, a kelet-magyar típus stb. igen sok hungarológiai gondolatot ébreszthet bennünk. De ugyancsak idetartozik a népi és urbánus ellentét is, a történelem torzítására ugyanis igen érdekes példa adódik éppen ebben a témában. A romantikus antikapitalizmus doktriner sémáját igen sokan a falu és a falusi élet teljes elutasításáig tágították. A megváltozott mezőgazdaság és a megváltozott falu nem érvénytelenítheti a természethez való közelség viszonylag örök érzésvilágát. Nos, a szabódezsői parasztideált éppen ilyen szempontból utasítottak el sokszor és sokan. Ugyanakkor a tőle nem különböző németlászói eszményeket – legalább is részben – vallották, holott az előző hatása a másokra nem kétséges.

Van-e annyira kompakt a magyar nyelv, a folklór, az irodalom stb., hogy egységes magyar típusról lehetne beszélni? Miképpen játszik bele a táj és a tájműveltség a magyar nemzetképbe? Sok megoldatlan kérdés, mondjuk ki bátran: elméleti nehézség. És végül, de nem utolsó sorban, a népi-nemzeti kategória szembeállítás az európaival ugyancsak idetorkollik. A nyitott vagy zárt rendszerjelleg olyan sok jeggyel rendelkező kategória, hogy részleges megoldásokat már az első pillanatra is kínál. Források bőven akadnak: Kodály Zoltán, Illyés Gyula, Veres Péter, Szabó Dezső és mások művei. Természetesen ezek tagadása, vagy akár különböző ötvözesei is jól dokumentálhatóak. Elméleti nehézségnek tekint-

hetjük az identitás egyik részproblémáját is: provinciális-e a magyar kultúra, mikor az, és mennyire az? A kis nemzetek irodalmáról például el szokták mondani, hogy azok mindig mimézist jelentenek, sokszor utánérzésekből születnek, hivatkozhatunk pl. a Faust-Madách vitára. Véleményünk szerint ebben a kérdésben még mindig hátrányosan kezeljük Goethe-t. A filozófiai kiválóság nem csökkenti a textuális hatások jelentőségét. A szépirodalom és a filozófia viszonylatában mindmáig adós a szakirodalom Madách művének egyes kiváló, éppen ezt a viszonyt érintő részeinek elemzésével.

Európai-e a magyar irodalom? Vannak eldöntött kérdések. Ilyen Bartók, valószínűleg ilyen Petőfi és József Attila életműve. Ám Berzsenyi „utóéletének nemzetközisége” kérdéses, de lehetséges, hogy megoldható, megteremthető. Babits nemzetek fölötti, illetőleg nyelvek és népek közötti, zsenivándorlás tana igaz, de a „csak tiszta forrásból” jelszó igazsága nem jelentheti azt, hogy egy művelődési anyag, a kollektív emlékezés pusztán a legnagyobbakat tartsa számon. A legnagyobbak is rendszert alkotnak a kevésbé nagyokkal: a „második sor” is érdekes, sőt bizonyos esetben a hatás megmutatkozása is érdekes lehet egy műben.

A hungarológia feltétlen feladata a kiváló magyar személyiségek „megmérése” és „szinkronizálása”. Ez az utóbbi fogalom ezúttal a tágabb időszakban esetleg egy évszázadon belüli együttélést, együttértékelést jelent (pl. Arany János és G. Lorca balladáit, Petőfi és José Martí kubai költő egybevetése). Az irodalmi vagy egyéb komparatistikától való tartózkodás oka nem az eljárás helytelensége, hanem a rossz eredmények.

Bármilyen tananyag, beszámoló, ünnepi beszéd, műveltség átadása szolidabban történhetik meg, ha ezt az európai távlatú összeméretést egzaktnak elvégezték. Szinoptikus történeti szemlélet szükséges hozzá és nyelvtudás. A műfordítás problémái úgyis szinte örök akadályt jelentenek a kultúrák közötti kölcsönös megismerés útjában. A hungarológia egyik legégetőbb szükséglete tehát az írói műfordítás elméleti kérdéseinek és gyakorlatának vizsgálata. Igen sok történeti példa van „nyelvváltásra” (Ödön v. Horváth, J. Conrad, Péterfi Jenő stb.). Vizsgálandó természetesen, hogy a nyelvváltás mellett lehetséges-e írói bilingvizmus (lásd Hatvany Lajos példáját).

5. A hungarológiai alapváltozatok

A szelektív szintézis módszerének megfelelően át kell tekintenünk azokat a területeket, amelyek egy-egy tudomány szemszögéből értékes, a hungarológián túl is általánosítható eredményekre vezetnek. Emeljünk ki néhány érdekesebb témát, hogy majd azután megkeressük a nekik megfelelő tudománykereteket:

- A magyar diaszpóra története
- Magyar filozófia Erdélyben
- A magyar matematika története
- A magyar énekpedagógia és világhatása
- A matematikaoktatás nagy kísérletei (Dienes-módszer, Vargha Tamás módszer)
- A határhaszoniskola a XX. századi magyar közgazdaságtudományban
- Önismeret és népismeret az erdélyi memoár irodalomban
- A dunai nyelvszövetség és a magyar nyelv
- Nagy magyar mérnökök
- A magyar jogalkotás és jogszolgáltatás története stb.

Folytathatnánk a kiragadott témaötletek papírra vetését, de ennyi talán elég annak az érzékeltetésére, hogy milyen gazdag tárgyköriünk. Szemügyre kell vennünk egy lehetőleg teljes stúdiumsorozatot, ebben azután majd tallózhatunk. A hagyományos természet-, és társadalom- vagy szellemtudomány kettőssége egyre kevésbé kezelhető. Egyrészt meghaladja ezt egy monisztikus világképre törekvő gondolkodási stratégia, másrészt, az egyre szaporodó interdiszciplínák, amelyekben természet- és társadalomtudomány egyesül (pl. az űrjog). A filozófiát és a matematikát tekintjük olyan alaptudományoknak, amelyek valamennyit részlegesen meghatározzák. A filozófiát tágabb értelemben, a matematikát pedig primer alkalmazásaival együtt (matematikai logika, rendszerelmélet, komputertudomány, kibernetika). A matematika alaptudomány, de ugyanakkor módszer is valamennyi egyéb stúdiumban. A másik alaptudomány a történelem, amely nyilvánvalóan nemcsak az egyetemes történelmet foglalja magába, hanem a korábban történeti segédtudományoknak tekintett diszciplínákat is, amelyek ilyen módon a historikus módszer, vagy szemlélet alkalmazásai bármely tudományban, így tehát a matematika és a történelem kettőssége az alaptudomány vonatkozásában éppen az állapot és a folyamat bináris elméleti kerete. A matematika a filozófia formalizált változata. Minden „paleo”- és minden „prognosztika” megnevezéselem tehát már a történeti szempont érvényesítése. A fizika-kémia-biológia triádja már az előző kettősségen nyugszik. Ezúttal nem érintjük a már napjainkban is megszokott interdiszciplínákat (pl. biokémia, etológia stb.). A pszichológia természetesen csak a beosztás vonatkozásában választható el a biológiától (és ma már alig választható el a szociológiától). Mintegy hidat teremt az eddigiek és az úgynevezett K. Popper-féle 3. világ, az emberi szellem életmódja és alkotásai között, a jog, a nyelv, a művészet és a vallás. Tárghalható természetesen maga a tudomány tudománya is, sőt ez korunkban nagyon divatos, gondoljunk akár a tudománymetria terminusára, ám az előző kategóriákból, az interdiszciplináris ötvöződések közül ez levezethető.

A fent feltüntetett „lista” tehát tovább elemezhető: alkalmazható rá akár a kombinatorika, és így nemcsak már létező, hanem még ötletszerűen kigondolható interdiszciplínák is felvillanhatnak (pl. pszichokémia, érzelempszichológia, a társadalmi deviancia stúdiuma stb.). Mindenre természetesen nincs szükségünk. Kimeríthetetlen variánsaik nem is térképezhetők fel. Ám van egy olyan tudománytriád, amely napjainkban sok alkotóműhely témája, az antropológia-szemiotika-kommunikációelmélet hármasa. Ehhez szokták kapcsolni még a nyelvtudományt is, mint a szemiotika egyik ágát, a többi ágazat még részletes kidolgozásra vár.

Az antropológiának három értelmezése van. Létezik egy filozófiai antropológia, egy biofiziológiai, egy pszichológiai és egy olyan szociálintropológia, amelynek magja a kommunikációelmélet.

A szemiotika tudományos rangja most van kialakulóban. Sokan részre osztják: a kommunikációs szemiotikára és a művészetszemiotikára. Itt a helye a hermeneutika tudományblokkjának is.

Nem szükséges tovább sorolnunk az összegző és az egyedi tudományváltozatokat. Egybegyűjtésük egy periodizációs szinkrón táblázatot tesz szükségessé, ez a táblázat az egyes korszakok tudományait, művészetét, állami életét stb. nemzetenként, népenként, országonként szinoptikusan végigtekinti. A mátrix vízszintes sora a tudományblokkok, függőleges oszlopai a periódusok. A magyar művelődéstörténet szemszögéből vizsgálva, a magyar periódusoszlopot végigpásztázva lesznek üres és kitöltött kockák. A kitöltött kockák periódusaiban a magyar műveltség európai vagy annál is tágabb érvényességgel virágzott. Az így megkapott „szelektált halmaz” elemeit egymással relációhálózatba kell állítani, modellálni kell, és így minden esetben felvehető egy központi mag, valamint a periférikusan köréje csatlakozó egyéb műveltségelemek, tudományváltozatok. Erőteljesen hangsúlyozni kell, hogy a centrum és a periféria modellszervező kettőssége nem ontológiai, hanem szemléleti ábrázolás. Munkahelyeknek, célkitűzéseknek megfelelően változhat a centrum és köréje csoportosítható variánsok tartalma.

6. Az egyes tudományblokkok változatai

Ebben a dolgozatban öt centrális tudománytömböt vázolunk fel, a természettudományokkal ezen belül nem foglalkozunk.

a) Irodalomblokk

Ebben a blokkban az emberi életminták és a szépirodalom viszonyítása áll a középpontban. A magyar irodalmat, a lírát, a fikciót és minden más műfajt tekintjük benne át, és koronként viszonyítjuk a mindennapi élethez (életmód-szociológia és esztétikai tükrözése). A folyamatszerű rögzítésben ez irodalomtörténeti alapvázlatot jelent, az állapotrögzítésben pedig az adott korszak „eseménytárát”, azoknak egymáshoz való viszonyát. Ha azonban – ahogy javasoltuk – az irodalmat tekintjük a centrumnak, miképpen csatlakozik ehhez a többi stúdium? Az irodalom két irányban „nyújtható meg”: az esztétika és/vagy a nyelvtudomány irányában. A nyelv vagy olyan anyaga az irodalom művészetének, mint a hang a zenének, a vászon, a fa, a kő a képzőművészetnek, vagy az irodalom a nyelv, a szöveg megalkotásának, használatának egyik módja. Minthogy a szépirodalom, különösen az epika felöleli a történelmi eseményeket is, a mindennapi életét is, hozzá kapcsolható az előző alternáció után a história is. A végső szűrő ebben a blokkban tehát az, hogy milyen témák szerepelnek az irodalmi művekben. Más szóval szépirodalmi szemlélettel dolgozható fel néhány hungarológiai tudományfaktor.

b) Nyelvtudományi blokk

Az általános és a konkrét nyelvészet szerepe ebben a tömbben azt jelenti, hogy amennyiben a magyar nyelvet helyezük a centrumba, akkor annak feldolgozása, bemutatása, modellálása kétféleképpen történhet. Van olyan magyar nyelvtanunk, amelyik általános nyelvi keretben tárgyalja anyanyelvünket és van olyan, amelyik konkrétumában.

Az általános bemutatott magyar grammatika például nem ragokról, jelekről és képzőkről beszél, mert más nyelvek nyelvi tényei révén inkább a belső rag stb. kifejezés illik majd erre a jelenségre. Ám nyelvtörténeti vonatkozásban is ki kell majd tekinteni az általános névmások egyik fajtájának elemzésekor az akár/ki, akár/mi, a spanyol qui-enquiera, quequiera tételeire, mivel mindkettő kialakulásában az „akar” „quiere” attitűdje infixummá változása szerepelt. De nem is csak az elnevezés és az egyes, más nyelvek hasonló részeivel való egybevetethetőség a döntő. A -hat/-het ún. „ható ige” tárgyalásánál a lényeges éppen az, hogy az nem ige, mint ahogy a török nyelvtan necessitativusza és possibilitativusza azon a nyelven belül is szolgált egy hat/het-et, de egy hasonló igeképzőként szereplő kell morfémát is. Ami affixum, az nem lehet ige.

Egy megfelelő általános modellben kell tehát a grammatikát ábrázolni mind szinkrón, mind diakrón vonatkozásban. Nyilvánvaló, hogy az utóbbi még sokáig fog várni magára. Ugyanakkor a konkrét magyar grammatika az idioszinkratikus vonásokat domborítja ki. A valójában hármasságba ágyazható konkrét nyelv csak két feldolgozásban ábrázoltassék. Nincs tehát szükség egy finnugor általánosításra és még egy teljesebbre.

A nyelvtudomány lexikológiát, etimológiát, szemantikai mező elméletet tartalmaz. Ha a nyelvtudomány került a centrumba, mellé sorakoztatható a filológia és textológia, a metakommunikáció közbeiktatásával a szemiotika, az egyes művészet tudományok, amelyeknek idekapcsolódó első ága az egyes blokkban tárgyalt irodalomtudomány. A szövegek szűrőjén át áramoltatható ebbe a tömbbe a jog, a történelem; a tudományos szövegek révén az egyes tudományok stb. Természetesen mindig csak azok, amelyek a mátrixunkban nem üres kockák korszakába esnek.

c) Történelmi blokk

Ennek részletezéséről ezúttal el is tekinthetünk, hiszen a dolgozat első részében elég sokat gondolkodtunk róla. Az egyetemes történelem centrális helyéhez kapcsolódnak egyéb stúdiumok, azok diakrón ábrázolása. A történelemből haladni például az irodalomtörténet felé más természetű szellemi munka, mint a fordítottja, amelyről az irodalomblokkban szólottunk.

d) Művészettudományi blokk

Ebben a tömbben a magyar művészet általános elméletét és az egyes művészeti ágakat mutatjuk be. Szerepel benne tehát Alexander Bernát és Lukács György, hogy csak kiragadott példákat említsünk. A filozófiai esztétikától kezdve a konkrét irodalom és zenekritikai anyagokig helyet kapnak benne az általánosan értékes művek. Az esztétikától a tömb eltolható a filozófia irányába is. A centrumból a nyelvészetten át kapcsolódnak hozzá a Popper-féle 3. világ területei, a Nicolai Hartmann megnevezte objektívált szellem részei.

e) Antropológia

Az antropológia mindhárom értelmezése szerint embertudományi változatok lépnek a központba. Ez tehát a Popper-féle 3. világ, itt nem az ember objektívált alkotásai, tevékenysége a központi kutatási terület, hanem maga az ember, mint egyén, mint a csoport, mint a társadalom, mint népe, nemzete tagja. Biológiai, pszichológiai és szociológiai szűrők szelektálják ennek a hungarológiai változatnak az anyagát.

7. Ami talán kimaradt...

Valószínűleg bárki rámutathat olyan területre, amely a tervezetből kimaradt. Hadd előzzük ezt meg, és hadd vessük fel az etika és a pedagógia stúdiumait. Beszélhetünk-e olyan mélységben az etika magyar képviselőiről, mint például a brit morálfilozófusokról? Bizonyára nem. Ez a kérdés mindjárt azt is maga mellé társítja, beszélhetünk-e magyar filozófiáról? A mai nemzedék Lukács Györgyöt ismeri valahogyan, de már az 50-es évekből Fogarasi Béláról alig, a háború előtti korból Kornis Gyuláról, Pauler Ákosról, Schütz Antalról, Brandenstein Béláról stb. szinte semmit nem hallott. De talán még hatásproduktumokról sem tud. (Kornis–Spranger, neotomizmus és logikai platonizmus–Schütz.) Az azonban bizonyos, hogy Finácz Ernő nevelési történetét újra kiadták, Apáczai Csere János jól ismert a magyar közönség előtt és Varga Béla is. Bartók György, Noszlopi László stb. eltűntek a felejtés ködében, de ezt elő is segítették. Munkásságuk tüzetes objektív elemzése mindmáig várat magára.

Közelítsük meg a fenti problémát egy másik szemszögből! Milyen stúdiumok foglalkoznak az emberi cselekvéssel, mint témával? Nyilvánvalóan a közgazdaságtan, az etika, esetleg a jogtudomány, a vezetéstudomány és politológia. Az ember gazdálkodó lény, jogalany és jogtárgy is, az ember vezeti-irányítja mások cselekedeteit, tetteiért felelősséget érez lelkiismerete van, tehát az ökonómia-etika-politika triád jogosnak látszik. Az érdekes éppen az, hogy a klasszikus közgazdaságtan angol megalkotói (Ricardo, Smith, Bentham) etikával és ökonómiával is foglalkoztak. A korábban említett politikai műveltség pedig felveti a politikatudomány kérdéseit is, amelyeket át- meg átsző a rigorizmus, laxizmus, reservatio mentalis, machiavellizmus fogalomrendszere. A nagy kiáltványok, hadüzenetek, feliratok stb. egyszerre tárgyalhatók a textológia és a politikai történelem szempontjából.

Ha például a világszínvonalon ható magyar politika elemzését választaná egy munkacsoport, aligha találna ilyen kiemelkedő korszakot (talán csak a középkor egy-két századát és két század Erdélyét). De ezek a korszakok fontosak. Valahányszor két állam politikailag közeledni kezd egymáshoz, művelődéspolitikai szakemberei „kiássák a közös múltat”, mintegy hivatkozási alapnak (lengyel–magyar kapcsolatok és Báthori István; francia kapcsolatok, II. Rákóczi György stb.). Ha egy szakmában akár csak egy

magas színvonalú mű született is meg, már be kell kerülnie a hungarológiai mátrixba, amelyben esetleg csak ez az egy lesz „kitöltött kocka”.

8. Hagyomány és jelen

A történelmi blokk egyben a politikát is tartalmazza, mint a történelem alkotó részét. A politológia nem más mint az egyetemes történelem egyik ága, a politikai történelem, vagy pedig – és ez nem kevésbé fontos – egy szinkron vetületének cselekvéses elemzése. A nagy különbség, amely tehát az előzők ellenére fennáll: a politológia felfogható „normatív” tudománynak is. Ebben a vonatkozásban közel áll az etikához. A mindennapiság szintjén gyakran hangzik el olyasmi, hogy a „politika piszkos dolog”, „rendes ember nem áll be” stb. Szövetségi rendszerek idején a vesztesnek látszó felet „cserben kell-e hagyni”, vagy a végsőkiig ki kell-e tartani mellette? Bismarck mondta: „Egyetlen nép sem köteles feláldozni önmagát a szövetségi hűség oltárán”, az 1944-es Horthy-kiáltvány (1944. okt. 23.) is így fogalmazott első mondatában, majd a kiáltvány így folytatódott: „Megállapítom, hogy a Német Birodalom ezt a szövetségi hűséget már régen megszegte”. A tapasztalatok híján élő kisember beszédének, gondolkodásának vannak „ki nem mondott tételei”, előfeltevései, elliptikus metszetei, háttérgondolatai, amelyekben éppen a szokásos, vagy megtanult elvek rejlenek. A kommunikációelmélet ezeket a tárgyalás univerzumának nevezi, ami univerzális valamennyi dialógus résztvevőjében. Ám ha Clauzewitz mondatára gondolunk: „a háború a béke folytatása nyílt eszközökkel”, megkereshetjük a mélyben rejtőző elvet. Ha létezne valamilyen alkalmazott etika, akkor kutatója azzal szembesülhetne, hogy a devianciák, a „bűnök”, az „ügyeskedések” belesimulnak egy-egy közösségi érdekbe, amelyért az egyén áldozatot is hozhat. Megemlítem még, hogy a szimbolikus logika egyik alkalmazott ága, a deontikus logika (a cselekedetek algebrája) éppen ilyen problémákkal foglalkozik teljesen formális-elvont szinten (az irgalmas szamaritánus paradoxona stb.). A deontikus logika felhasználási területe az etika, a jogfilozófia, uralkodáselmélet stb. Egyfajta politológiai komparatiztikának mérhetetlen jelentősége lehet ebben a szférában.

A fenti tárgyköröket mintegy a témát körülvevő szegélyként övezi a már említett nemzetpszichológia, a szociálpszichológia egy része, az idegen nemzetkép kutatása stb.

A kelet-európai népek történelemszemlélete mögött oktatási stratégia is meghúzódik (battonyai horváth–magyar kétnyelvű általános iskola, Jellasics és Varga Katalin szerepe az 1848-as forradalomban, Kossuth értékelése a szomszédos államokban. Štúr szerepe a szlovák nacionalista ébredés évtizedeiben, és még sorakoztathatjuk a többit is, a világ minden részén felmerülő csoportérdek-ellentétek szférájában). Elemezhetnénk a cigányság történetét és jelen sorsát különböző országokban. Történeti szemléletben, akármelyik népcsoportról legyen is szó, mindig vannak antagonisztikus értékelési lehetőségek.

Ismétlődik-e a történelem? Vannak-e hasonló korszakok? Jogos-e a „pax Americana”-t a „pax Romana”-hoz hasonlítani? Hogyan vélekedjék egymásról két olyan kontinens, amelynek talán valami kontinentális öntudata is van, de múltjuk, hagyományaik ellenségesek. A huzamosabb időn át gyakorolt erőszak finomodik-e később intézményes megszokássá, olykor – elkésetten és szűk keretek között – győz-e az igazságosság?

Vannak egyéb faktorok is, amelyek az eltérő történelemszemlélet iskolai vetületének okai. A spanyol általános iskolák egyik osztályában a történelemkönyv 10 sort tartalmaz Magyarországról, és ebben – többek között – ez áll: sárga faj, lakja: magiares. A tankönyvíró, Fernando Lazaro Carreter ünnepelt nyelvész, akadémikus (1983-as adatok). Fontos tehát a „figyelem és a koncentráció intenzitása” a művelődéspolitikában. (Ebben, a múlthoz való jogában minden nemzet egyenlő.)

Ám mindez nemcsak egy évszázadra nyúlik bele a múltba. A sokkal régebbi történeti események megítélése sem egységes. A síta és szunita viszály magja évezredekkel ezelőtt történt esemény: Ali próféta kivégzése. Míg a keresztény ökumenikus mozgalom megkezdte a kölcsönös kiegyenlítődést és

kiengesztelődést, talán éppen a vallások meggyengülése miatt, a mohamedán vallás expanziója naponta észlelhető.

De hát akkor hogyan törölhető ki a fejből a sokféleképpen tanult történelmi múlt, amely végül is legjobb esetben elhallgatást, rejtett előfeltevést, gondolati és érzésszerű ellipsziseket eredményez, ám adott esetben ellenségeskedést, viszályt, gyűlöletet, elfogultságot? Hol a határa az internacionalizmusnak? A nemzetkritika elmehet-e olyan határokig, amelyek már fájdalmasak mindenkinek? Ha a nemzethez való tartozás igaz, akkor kérdezzük meg: mikor szokta valaki édesanyját könyörtelen őszinteséggel bírálni?

Mindannak, amit felvázoltam, alapvető oka a történelemfilozófia kérdése: pozitivista vagy ideológus történelemszemléletünk legyen-e? Ha a fejlődés elve szilárdan megvédhető társadalmi vonatkozásban is, akkor a haladás meglehetősen objektív mérték. (Ugyancsak kérdéses: van-e egzakt módon leírható fejlődésfogalmunk.)

A megoldás felé mutat, ha elismerjük az informáltság jogát. Bármely nemzet bármely polgárának joga van megismerni nemzetének valóságos történelmét és mindazokat az egyéb változatokat is, amelyekben más nemzetek másképpen értékelnek. Az ilyen „korszakértékelési változatok” akár füzetek alakjában is csatlakoztathatók bármely történelmi tananyaghoz. A demokrácia fejlődésével mindez nem jelent veszélyt.

9. A változó variánsok módszere

A felsorolt öt tudományblokk eltérő adagolás szerinti változatai a céloknak és a munkahelyeknek megfelelően használhatók fel. Egy elméleti hungarológiai kutatócsoport például vállalhatja ilyen témát is. Szemelvények a manipulációk történetéből. De ugyanakkor háttéranyagokat is kellene készítenie elvont-elméleti és mindennapi, gyakorlati, szinten is, amelyek közül pl. ilyen címűek is szerepelhetnének: Magyarságszemlélet a tegnapi és a mai Romániában, vagy: Változott-e a magyar nemzetkép a mai Ausztriában?, stb. . . A nagyjából tisztázott elvek szerint akár gyakorlati egyszerűséggel megírt „röpülő füzetek” is készíthetők, amelyeknek egy része még tananyagokba is bekerülhet. (Mit gondolnak a magyarokról az USA-ban? stb.) Tudnunk kell, mik az intellektuális és érzelmi alapfeltevések abban az emberben, aki nem magyar és partnerünk valamilyen munkakapcsolatban.

A kezdetek tananyagát ez a tanulmány nem érintette. Ezek részben általános jellegűek, részben azonban céltanfolyami anyagok lehetnek. A céltanfolyamokról rendelkezésünkre áll egy bizonyos tapasztalat és némi bibliográfia (Multilingua, az Európai Közösség alkalmazott nyelvészeti havi folyóirata). A legfontosabb az a középszintű tananyag, amely még a mindenki számára nélkülözhetetlen tudnivalót adagolja valamennyi blokkból. Ez feszes programozottsággal érhető el. Az ezt követő magasabb szinten választhatunk az egyes változatok között. A történészek, természettudományos szakemberek, az embertudományt érintő szakemberek más-más változatokat fognak tanulni. Végeredményben ugyanaz az ismerethalmaz szerepel mindenütt, ám eltérő a súlyozás és eltérő az elvontsági szint. Az irodalomtörténeti stúdiumokban több irodalmi mű fog szerepelni, mint a művészettudományi blokkban. A nyelvészeti blokk több olyan matematikai ismeretet tartalmazhat, amely a társadalomtudományokban is hasznos, mint egyéb blokkok (pl. absztrakt algebrai alapok, szimbolikus logikai halmazelméleti tárgyalásában stb.)

A művészettudományi blokk például a képzőművészet történetéhez kapcsolja az irodalomtörténeti hasonlóságokat, míg az irodalomblokk ezeket az ismereteket alárendeltebb módon kezeli. Használhatók ebben a munkában O. Spengler kultúrszinkronjai, ám kritikailag változtatva és kiegészítve. Több földrajzi ismeret kerül a történelemcentrumú blokkba, mint például a nyelvtudományiba, bár a nyelvöldrajz kapcsán mindez ott sem hanyagolható el. Hogyan lehet mindezt szervezettel is megvalósítani?

10. Gyakorlati javaslatok

Az alkalmazott hungarológia legfontosabb célja a nyelv praktikus oktatása felső szinten és a fordítások-műfordítások színvonalának javítása.

a) Felsőszintű nyelvoktatás

Erre külön tanulmányt kell majd még írni, bár megjelentek idevonatkozó szakmunkák. Ezek színvonala változó. Bizonyosnak tekinthető, hogy szükséges az analitikus olvasás halmozása és a nehéz szövegek hallgatása megfelelő „hungarológiai művelődési stúdiók”-ban. Hasznos segédanyagok lehetnek: pl. sajátos szókincsretek listája, a régen is volt adaptált irodalmi szemelvények, jegyzőkönyvek régebbi nemzetközi tárgyalásokról, megfelelő video-anyagok.

b) Fordítás

Ezen a téren csak a „kinti magyar” és „benti nyelvtudó” kooperációjából, többszörös kölcsönös lektorálás útján születhetik meg a mű (L. Zilahy Lajos kinti írásai). A fordító tudós és a művész egyszerre. Nehéz a személyi kiválasztás.

11. A kapcsolatok hálózata

A kutatócsoportnak széleskörű kapcsolatrendszerrel kell rendelkeznie, hogy bármely kérdéshez alap-tudományi megtámasztást is kapjon. Ez nem feltétlenül anyagi kihatású. Állhat lektorálásból, TDK-dolgozatok, egyetemi szakdolgozatok végigolvasásából. Mindig három szintre van szükség:

- a) tiszta elmélet,
- b) a gyakorlat elmélete, az alkalmazás teóriája,
- c) gyakorlat.

(A hungarológia oktatása. 1987/2. 3–19 p.)